

Оригинални научни рад
УДК: 821.161.1.09-1 ХЛЕБНИКОВ В. В.
81'255.4
811.163.41'373
DOI: 10.5937/zrffp53-41941

ЗАКЛЯТИЕ СМЕХОМ В. ХЛЕБНИКОВА У ПРЕВОДУ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Сања Р. МИЛИЋЕВИЋ¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за русистику

¹ sanja.milicevic@ff.unibl.org

Рад примљен: 25. 12. 2022.

Рад прихваћен: 23. 3. 2023.

ЗАКЛЯТИЕ СМЕХОМ В. ХЛЕБНИКОВА У ПРЕВОДУ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Кључне речи:
кованице;
неологизми;
оказионализми;
превођење;
Хлебников.

Сажетак. У раду се анализирају кованице у једној од најпознатијих пјесама руског футуристе Велимира Хлебникова, под називом *Закљатие смехом*. Примјери ауторских кованица из оригиналног текста упоређују се са лексемама које су искоришћене у преводу ове пјесме на српски језик, чији је аутор пјесник Зоран Костић. Анализом су обухваћени творбени и семантички аспекти ауторских и преводачких кованица и указано је на одређена значењска помјерања која настају с циљем усклађивања версификације или појачавања експресивности.

Увод

Епоху XX вијека у књижевности, као и у другим умјетностима, обиљежило је експериментисање са идејама, методама и стиловима. У поезији овог периода, а нарочито у дјелима њених авангардних представника, често се запажа поигравање са језиком као једна од основних карактеристика њихове поетике. Руски истраживачи епохе футуризма запазили су да управо трансформација ријечи представља теоретску базу руског футуризма (Маслеников и Шарипов, 2010, стр. 103), те не чуди што се као основно разликовно обиљежје у поезији овог доба наводи „филологичност, односно поетска аргументација избора језичких средстава и рефлексивна над њиховом семантиком, наглашено интересовање за аспекте поетске комуникације“ (Бабенко, 2011, стр. 84). Језички експеримент је своје оваплоћење најчешће проналазио у новој лексици, односно ријечима које су футуристи стварали на основу постојећих или иновативних творбених модела.² Овакви пјеснички поступци привлаче пажњу не само теоретичара књижевности и лингвиста него и преводилаца, с обзиром на то да захтијевају разумијевање како поетике тако и творбених процеса оба језика.

Предмет овог рада биће српски превод једне од најпознатијих пјесама руског футуризма, која у оригиналу носи назив *Заклятие смехом* и чији је аутор Велимир Хлебников. Ријеч је о дјелу које садржи велики број кованица и које стога представља озбиљан изазов за преводиоце. Упоредијући оригинални текст са преводом, чији је аутор такође пјесник, Зоран Костић, покушаћемо да испитамо на који начин су кованице Хлебникова преведене на српски језик и која су творбена средства искоришћена у процесу превођења.

Будући да кованице у структурном смислу могу у потпуности одговорити лексемама из свакодневне употребе, поред контекстуалне, служићемо

² Стварање кованица код пјесника-футуриста своју идејну подлогу има у „тежњи ка откривању тајних, скривених закономјерности у језичком процесу“ (Маслеников и Шарипов, 2010, стр. 105).

се и творбеном анализом, која би требало да омогући прецизнији увид у преводилачки (и пјеснички) поступак помоћу којег су ове специфичне лексеме пренесене у српски језик.

Неолоџизми и okazjiонализми

Када се говори о новим ријечима, у литератури се сусрећу различита схватања о терминологији којом се именују њихови појединачни типови. Највеће недоумице изазивају проблеми граница између термина неолоџизам, индивидуализам и okazjiонализам. О овом проблему детаљно је, са дериватолошког аспекта, говорила Р. Драгићевић (2020, стр. 109):

„Према најчешће навођеном схватању у савременој славистици, први пут регистрована лексема назива се индивидуализам. Индивидуализми се деле на okazjiонализме и потенцијалне речи. Okazиюнализми су индивидуализми који имају неуобичајену структуру или садрже нераспрострањено творбено средство (нпр. надголубље), а потенцијалне речи по свему личе на постојеће – потичу од општепознате мотивне речи, садрже продуктивну творбену основу и суфикс, али нису регистроване и за њих нема више од једне потврде или малог броја њих (нпр. дубњалица). Када једанпут потврђена лексема почне учесталије да се користи, она стиче статус неолоџизма. Потенцијалне речи чешће од okazjiонализама прерастају у неолоџизме.“ Сличан став износи и Гаджимурадова,³ с тим што се њена дистинкција између неолоџизама и okazjiонализама заснива на критеријуму функционалне намјене. Према њеном мишљењу, функција неолоџизама јесте именовање нове реалије или нове појаве, док okazjiонализми изнова и изнова потврђују семантику личног односа према језику и слободи његове употребе (Гаджимурадова, 2003, стр. 9).

Преглед значајнијих гледишта страних лингвиста доноси И. Николић, која, позивајући се на шпанске истраживаче, посебну пажњу обраћа на критеријум узрока настанка нове ријечи, на основу којег се могу издвојити два типа неолоџизама: „они који настају из потребе, често као позајмљенице из других језика, и који означавају нове појаве или предмете; и okazjiоналне кованице (*асињасионес*), које су понекад само поигравање језиком,

³ Гаджимурадова сматра да индивидуални ауторски неолоџизми (које дефинише као ријечи настале према потребама одређеног контекста, необичне и непотврђене у рјечницима) обухватају и потенцијалне ријечи и okazjiонализме (Гаджимурадова, 2003, стр. 10). До сличног закључка, али уз употребу нешто другачијег термина, долази и Ћ. Јанковић, који наводи да је термин *сџилисџиички неолоџизам* погоднији од термина okazjiонализам, јер поред okazjiонализама може обухватати и хапаксе и индивидуализме (индивидуалне неолоџизме), ако је између тог тројега потребно уводити дистинкцију (Јанковић, 2019, стр. 461).

својствене једном делу или једном стилу, и ретко постану део уобичајене лексике“ (Николић, 2020, стр. 444). Са друге стране, у руској лингвистици је термин *оказионална ријеч* до шездесетих година XX вијека означавао све нове ријечи без обзира на творбени тип и начин на који су настале, док се данас под њим подразумева оно што је раније сматрано *умјетничким оказионализмом*.⁴ Термин *умјетнички оказионализам* указује на нову ријеч која обично настаје из потребе за појачавањем експресивности језичког израза у умјетничке сврхе. Како наводи Коротајева, управо се овај термин појављује као релевантан када је ријеч о анализи лексике Хлебникова (2014, стр. 98). С обзиром на то да је експресивност језичког израза једна од карактеристика које, нарочито у пјесништву, захтијевају изузетну транслатолошку вјештину, проблем превођења оказионализама завређује посебну пажњу.

Проблеми превођења умјетничких оказионализама

У теорији превођења, жанровско-стилске класификације обично издвајају два функционална типа превода: умјетнички и информативни. Стилске разлике између њих условљене су, прије свега, фактором адресата. Због тога се у дефиницијама умјетничког превода најчешће наводи да је ријеч о преводу који има задатак да остави умјетнички и естетски утисак на читаоца (Сдобников и др., 2019, стр. 56; Иљушкина, 2015, стр. 12). Управо због тога овај тип превода карактеришу честа одступања од смисаоне прецизности у корист експресивности и естетичности. У случају превођења безеквивалентне лексике, поступци којима се преводилац служи могу се подијелити на двије групе: лексички (транскрипција, транслитерација), који преносе само површинску структуру ријечи (звучни или графички облик), и лексичко-семантички (калкирање, стварање семантичког неологизма, замјена другом реалијом, приближни превод), који преносе и семантику и успостављају еквивалентне односе између значења ријечи у оригиналу и у преводу (Андрева, 2017, стр. 45).

Појам семантичког неологизма, који сусрећемо и код других проучаваца теорије превођења, указује на други аспект стварања нових ријечи. За разлику од умјетничких оказионализама који настају свјесно, усљед језичког експеримента или тежње за већом експресивношћу, семантички неологизми донекле су изнуђени и појављују се усљед недостатка адекватног еквивалента у језику превода. Влахов и Флорин (1980, стр. 49) семантички неологизам дефинисали су као условно нову ријеч или синтагму коју преводилац „саставља“ како би могао да пренесе смисаони садржај реалије. Посебан проблем може представљати то што оказионализми као дио умјетничког

⁴ Опширније о развоју термина *оказионализам* и *појединачна ријеч* у руској лингвистици в. Лопатин, 1973; Гаджимурадова, 2003; Коротаева, 2014.

поступка са својом вишезначношћу не само да искључују могућност једнозначне интерпретације него и „не дозвољавају једнозначно објашњавање природе њиховог настанка“ (Коротаева, 2014, стр. 98). У наредном поглављу испитаћемо у којој мјери се преводилац Хлебникова на српски језик ослањао на семантичке неологизме и друге релевантне поступке.

Заклејива на смијех

Пјесма *Закљатије смехом* Велимира Хлебникова први пут је објављена 1910. године и одмах је стекла велику популарност због језичко-стилске иновативности.

О, рассмейтесь, смехачи!	Насмијте се, о смијачи!
О, засмейтесь, смехачи!	Засмијте се, о смијачи!
Что смеются смехами, что смеяньствуют смеяльно,	Не смијте се подсмјешно, смијеховно не смијанчите!
О, засмейтесь усмеяльно!	Засмијте се засмијано!
О, рассмешищ надсмеяльных — смех усмейных смехачей!	О, смијања надсмјеховна – смијеховних исмијача!
О, иссмеяся рассмеяльно, смех надсмеяных смеячей!	О, надсмиј се, смјехосмјеше Надсмјеховних смијатеља!
Смейево, смейево!	О, Смијеше, О, Смијеше,
Усмей, осмей, смешики, смешики!	Осмиј, надсмиј, смијехсмјешком – Смијунчићем, осмјешчићем.
Смеюнчики, смеюнчики.	Насмијте се, о смијачи!
О, рассмейтесь, смехачи!	Засмијте се, о смијачи!
О, засмейтесь, смехачи!	
<i>Закљатије смехом</i> (В. Хлебников)	<i>Заклејива на смијех</i> (З. Костић)

Лако је уочљива пјесникова фокусираност на коријен ријечи као језгро лексичког значења и деривационо полазиште за експерименте. Коријен ријечи се овдје може посматрати и као коријен пјесме, будући да су све лексеме у пјесми изведене управо уз помоћ морфеме „смех“.⁵ Према мишљењу Миронове (2004, стр. 110), управо је овај приступ заслужан за велику популарност пјесме, јер „представља семантичко поље *смијех*

⁵ Истраживачи су установили повезаност између семантике коријена ријечи и појаве којој је пјесма посвећена: „Најдубљи смисао смијеха повезан је са његовом животворном, обнављајућом, ослобађајућом функцијом. Код Хлебникова сличну улогу игра сама ријеч ‘смијех’, дајући живот новим ријечима. На тај начин, у овој пјесми се брише граница између ријечи и појаве: могућности самог смијеха и ријечи ‘смијех’ су једнаке“ (Компанец и Степаненко, 2007, стр. 155–156).

у руском језику и одржава његов богат творбени систем“.⁶ У преводу на српски језик искоришћена је иста коријенска морфема, око које је изграђен цијели низ нових ријечи. И у оригиналу и у преводу, *смех/смијех*, дакле, представља семантичку базу, док кључну улогу у формирању пјесничких слика играју друга творбена средства.⁷

Већ у првом стиху наилазимо на лексему *смехач*, за коју је у литератури истакнуто да представља једну од најзначајнијих кованица В. Хлебникова, будући да је потврђена не само у поменутој пјесми већ и у аутобиографији и пјесниковом епистоларном наслеђу (Никульцева, 2009, стр. 18). У преводу на српски језик искоришћен је еквивалентан суфикс *-ач*, те је настала лексема *смијач*, која се може сматрати семантичким неологизмом.⁸ Међутим, у петом стиху ова лексема се понавља у истовјетном облику (*смех усмейных смехачей*), али је у преводу искоришћена другачија ријеч – *исмијач*. Овакав поступак је контекстуално условљен, будући да придјев *усмейный*, који се налази уз ову ријеч, потиче од лексеме *усмешка*, која има значење подсмјеха или исмијавања.⁹

Стих *Что смеянствуют смеяльно* преведен је императивном конструкцијом *Смијеховно не смијанчиийе*. Иако оригинални стих садржи два неологизма, преводилац успијева да за лексему *смеяльно* пронађе адекватну ријеч у српском језику, преведећи је као *смијеховно*. Код друге кованице, *смеянствовать*, запажа се суфикс који је карактеристичан за глаголе којима се означава потпуна преданост одређеној радњи: *пьянствовать*, *буянствовать* и сл. Преводилац је у српском језику пронашао аналоган суфикс и помоћу њега створио српску варијанту кованице – *смијанчиийи* (према: *йијанчиийи*, *данчиийи*).

⁶ Принцип обнове исконских руских ријечи као алтернативе позајмљеницама, као и употреба искључиво домаћих творбених средстава, представљају основу стварања околиналитета код В. Хлебникова (Коротчаева, 2014, стр. 100; Сухих, 2013, стр. 6). Управо ово је разлог због ког нове лексеме овог пјесника имају изузетно богату семантику.

⁷ Теркулов ову појаву тумачи са аспекта „умјетничког свијета пјесме“, у чијем се центру налази коријен *смех-*, док се семантички центар сваког од чинилаца тог свијета измјешта на периферију, односно на афиксе који при томе постају предикати унутрашњих свјетова заклетве (Теркулов, 2008, стр. 68).

⁸ У тексту пјесме појављује се и варијанта *смеяч*, за коју преводилац користи сасвим другачији суфикс *-шељ* и гради лексему *смијашељ*. *О, исмейся рассмеяльно, смех надсмейных смеячей!* – *О, надсмий се, смјехосмјеше надсмјеховних смијашеља!* С обзиром на то да је суфикс *-тель* присутан и у руском језику, а да га Хлебников ипак није искористио, овакав превод може се сматрати версификацијски условљеним.

⁹ Оваквим сажимањем значења двију лексема у једну преводилац свјесно смањује број лексема са коријеном *смех-*, којих у оригиналном стиху има пет: *О, расмешиши надсмеяльных — смех усмейных смехачей!* – *О, смијања надсмјеховна – смијеховних исмијача!*

Иако је лексема *смеяльно* преведена као *смијеховно*, сасвим другачији превод налазимо код облика са префиксом *у-*. У стиху *О, засмейтесџ усмеяльно* посљедња ријеч преведена је ријечју *засмијано*. Слична префиксална изведеница Хлебникова, *рассмеяльно*, у потпуности је избјегнута из, претпостављамо, версификацијских разлога. Ипак, њен недостатак надомјешћен је сложеницом *смјехосмјеше*, што је веома упечатљиво с обзиром на то да Хлебников у свом експерименту углавном користи префиксацију и суфиксацију, избјегавајући слагање: *О, иссмејся рассмеяльно, смех надсмейных смеячей!* – *О, надсмј се, смјехосмјеше Надсмјеховних смјјатјеља!*

Семантичка и функционална неспојивост основе и творбеног форманта¹⁰ долази до изражаја у примјеру *Смејево, смејево!*. Формант *-ев(о)* у руском језику гради именице које означавају предмете подвргнуте некој радњи или пак настале као резултат одређене радње (нпр. *жарево, варево, мелево* и сл.). У српској верзији околионализам је изостао и употријебљен је вокативни израз чија је експресивност наглашена додавањем узвика „О“: *О, Смијеше, О, Смијеше*.

Поред префиксалних изведеница *Усмей, осмей*, које су преведене околионизмима *Осмјј, надсмјј*, пажњу привлаче два примјера у којима је преводилац избјегао ауторско понављање појединих лексема. Тако су лексеме *смешики, смешики* преведене још једном сложеницом – *смијехсмјешком*.

Другачији поступак проналазимо у примјеру *Смејончики, смејончики*, гдје се у преводу појављује својеврсна градиција настала употребом двије различите лексеме од којих се прва може сматрати околионизмом. То су деминутивне лексеме *смијунчић и осмјешчић*.

Оваква употреба кованица потврђује тезу Влахова и Флорина о томе да је „послије транскрипције, најбољи пут очувања садржаја и колорита одређене реалије управо увођење неологизма, те да се путем стварања нове ријечи (или синтагме) понекад успијева постигнути истовјетан ефекат“ (Влахов и Флорин, 1980, стр. 48). С обзиром на то да је у конкретном материјалу ријеч о поетским реалијама, сасвим је природно да њихово превођење изискује одређена семантичка помјерања с циљем усклађивања версификације или појачавања експресивности.

Закључак

Језичка анализа пјесничких кованица омогућава потпуније и дубље разумијевање пјесничких слика како у оригиналу тако и у преводу. У случају пјесме *Закљатие смехом* Велимира Хлебникова и њеног превода, *Заклейиве на смјјех* Зорана Костића, потврђено је да околионизми настају како из

¹⁰ У оваквим појавама поједини проучаваоци виде главни извор експресивности околионизма (Гаджимурадова, 2003, стр. 19).

унутрашњих, поетичких разлога тако и из објективних версификацијских потреба. И аутор и преводилац у поигравању са коријеном *смех/смијех* служили су се искључиво домаћим творбеним средствима, које су користили у складу са језичком природом.

Доминантни супстантивни околионализми Хлебникова у највећем броју примјера на српски језик преведени су такође кованицама, па је тако најупечатљивија лексема *смехач* у српском језику добила два, контекстуално условљена еквивалента: *смијач* и *исмијач*, док је варијанта *смејач* преведена уз помоћ суфикса *-ишељ* – *смијашељ*. Аналогно Хлебниковљевим глаголским околионализмима, са истовјетним творбеним средствима, настају српске префиксалне изведенице *надсмијашти*, *осмијашти*, као и суфиксална изведеница *смијанчишти*.

Ипак, преводилац на српски језик у текст уводи и сложенице, којих у оригиналу нема: *смјехосмијех* и *смијехсмијешак*. Одступање од ауторовог стваралачког поступка видљиво је и у примјерима лексема које су преведене неутрално: *смејево* – *смијех*, *усмејљно* – *смијеховно*, *рассмешица* – *смијања*, *смејончик* – *осмјешичић*. У појединим примјерима дошло је до испуштања лексема или семантичког сажимања (*смех усмейных смехачей!* – *смијеховних исмијача!*), свакако из силабичких разлога.

Језичко поигравање Велимира Хлебникова обогатило је руски језик лексемама од којих су многе ушле у свакодневну употребу. Превод пјесме *Закљатије смехом* на српски језик, иако у појединим случајевима показује значајна одступања од оригиналног текста, доприноси не само бољем разумијевању дјела руског футуристе него и показује богате потенцијале општесловенских и српских творбених средстава.

Извори

Костић, З. (2020). *Тридесет руских њјесника*. Нови Сад – Пале: Православна реч – Просвјета.

Литература

Андреева, Е. Д. (2017). *Теория перевода. Технология перевода*. Оренбург: Оренбургский государственный университет.

Бабенко, Н. Г. (2011). Типология поэтических неологизмов конца XX — начала XXI века. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*, 8, 84–91.

Влахов, С. и Флорин, С. (1980). *Непереводимое в переводе*. Преузето са: https://ia800102.us.archive.org/10/items/B-001-026-411ALL/Neperevodimoe_v_perevode.pdf, 11. септембар 2022.

- Гаджимурадова, Б. Н. (2003). *Индивидуално-авторские неологизмы в современной поэзии (словообразовательная и семантико-стилистическая характеристика)*. Махачкала: Дагестански научно-исследовательский институт педагогики.
- Драгићевић, Р. (2020). О неологизмима у српском језику из угла припреме корпуса за израду вишетомног речника савременог српског језика Матице српске. *Јужнословенски филолоџ*, LXXVI (1), 108–121.
- Илюшкина, М. Ю. (2015). *Теория перевода: основные понятия и проблемы*. Екатеринбург: Уральский федеральный университет.
- Јанковић, Ђ. (2019). Неологизми Лазе Костића и њихова творба нултим суфиксом. *Српски језик*, XXIV, 459–475.
- Компанеев, В. и Степаненко, К. (2007). Своеобразие «смехового мира» Велимира Хлебникова. *Вестник ВолГУ*, 6, 153–157.
- Коротаева, Е. В. (2014). Окказионализми как составляющая идиостиля В. Хлебникова и В. Маяковского. Опыт сопоставления. *Вестник Череповецкого государственного университета*, 4, 97–100.
- Лопатин, В. В. (1973). *Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования*. Москва: Издательство «Наука».
- Маслеников, Д. Б. и Шарипов, А. Р. (2010). Велимир Хлебников: «заумь» или «безумь»? *Вестник ВЭГУ*, 3(47), 103–109.
- Миронова, Н. Н. (2004). Билингвистические и бикультурные проблемы художественного перевода. *Знание. Понимание. Умение. МОСГУ*, 1, 108–116.
- Николић, И. (2020). Неологизми: одређење термина и преглед истраживања у шпанској и српској лингвистици. У: В. Карановић и А. Пејовић (ур.), *Хисџанско наслеђе у мултикултуралном свеју* (435–455). Београд: Филолошки факултет.
- Никульцева, В. В. (2009). Неологизми-дублети в поэзии Игоря Северянина и Велимира Хлебникова. *Русская речь*, 6, 13–20.
- Сдобников, В. В., Калинин, К. Е., Петрова, О. В. (2019). *Теория перевода. Коммуникативно-функциональный подход*. Издание второе, переработанное. Москва: ВКН.
- Сухих, М. Н. (2013). *Роль неологизмов в формировании поэтической картины мира русского авангарда (на материале поэтических текстов В. Хлебникова и Д. Ревякина)*, (автореферат). Екатеринбург: Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина.
- Теркулов, В. И. (2008). «Заклятие смехом» В. Хлебникова в лингвистической интерпретации. *ВНГУ*, 4, 66–71.

Саня Р. МИЛИЧЕВИЧ

Университет в Баня-Луке
Филологический факультет
Кафедра русистики

Заклятие смехом В. Хлебникова в переводе на сербский язык

Резюме

В настоящей работе рассматриваются окказионализмы в одном из самых известных стихотворений русского футуристского поэта Велимира Хлебникова – *Заклятие смехом*. Авторские оригинальные лексемы сравниваются с аналогичными лексемами, используемыми поэтом и переводчиком Зораном Костичем при переводе данного стихотворения на сербский язык. Лексемы автора и переводчика анализируются с словообразовательного и семантического аспектов. В работе указано на некоторые семантические отклонения, сделанные переводчиком в целях построения стихов на основании определенного ритмического критерия. Новые слова в переводе также появляются в целях усиления экспрессивности. Таким образом в сербском переводе появились окказионализмы в форме сложных слов, которые сам Хлебников не использовал. Анализ показывает, что автор и переводчик используют почти одинаковые, исконно славянские словообразовательные средства.

Ключевые слова: окказионализмы; неологизмы; перевод; Хлебников.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).